

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΙΣΤ' ΕΦΟΡΕΙΑ ΠΡΟΪΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΑΙ ΚΛΑΣΙΚΩΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΩΝ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΟΙ ΦΙΛΟΙ ΤΟΥ ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ

ὄβολός 4

Το νόμισμα στο μακεδονικό χώρο

ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗΣ

νομισματοκοπεία, κυκλοφορία, εικονογραφία, ιστορία
αρχαίοι, βυζαντινοί και νεότεροι χρόνοι

Επιμέλεια έκδοσης
Ποθυξένη Αδάμ – Βελένη

UNIVERSITY STUDIO PRESS

Εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων και Περιοδικών

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ 2000

Μακεδονία και Ακαρνανία: Η χρήση μακεδονικών χαλκών για την κοπή ακαρνανικών εκδόσεων*

Σοφία Κρεμύδη-Σισιλιάνου

Το νόμισμα του Φιλίππου

Στη διερεύνηση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων της Μακεδονίας με την Ακαρνανία κατά το δεύτερο μισό του 4ου π.Χ. αιώνα, μας οδήγησε το ενδιαφέρον για τις χάλκινες κοπές στο όνομα του Φιλίππου Β' και ο εντοπισμός στη συλλογή του Βρετανικού Μουσείου, ενός χάλκινου κέρματος με τους πολύ κοινούς τύπους της νεανικής ανδρικής κεφαλής στην μπροστινή όψη και του ιππέα στην πίσω (εικ. 1), το οποίο παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα: είναι εμφανώς επικεκομμένο σε παλιότερο νόμισμα. Έχει βάρος 6,39 γραμμάρια, βρίσκεται δηλαδή μέσα στα συνήθη πλαίσια των χάλκινων κοπών στο όνομα του Φιλίππου, που ζυγίζουν γύρω στα 6-7 γραμμάρια. Κάτω από το ανδρικό κεφάλι διακρίνονται τα όπλα του Ηρακλή: ένα ρόπαλο με τη λαβή προς τα δεξιά και από πάνω ένα τόξο μέσα σε θήκη (εικ. 1α). Η παρόμοια, παρόμοια που δε διατηρείται ακέ-

ρεια, αναγνωρίζεται με ασφάλεια. Ανάμεσα στα όπλα σώζονται τα τρία πρώτα γράμματα μιας επιγραφής όπου διαβάζουμε: Α Λ Υ. Στον οπισθότυπο κάτω από την κοιλιά του αλόγου είναι χαραγμένο το σύμβολο της κοπής, στην προκειμένη περίπτωση αιχμηρή δόρατος προς τα δεξιά, ενώ πάνω από τον ιππέα σώζονται τα τελευταία γράμματα της επιγραφής ΦΙΛΙΠΠΟΥ. Κάτω από τον τύπο του ιππέα διακρίνεται το πίσω τμήμα κεφαλής με λεοντή που στρέφεται προς τα δεξιά. Πρόκειται δίχως άλλο για το κεφάλι του Ηρακλή. Νομίσματα με παραστάσεις του Ηρακλή και των όπλων του, συναντούμε κατεξοχήν στις χάλκινες κοπές του Αλεξάνδρου, αλλά και σε μια σειρά πόλεις όπου λατρεύονταν ο ημίθεος. Στην προκειμένη περίπτωση, η επιγραφή ΑΛΥ που διαβάζεται ανάμεσα στα όπλα, μας βεβαιώνει πως πρόκειται για κοπή της Αλυζίας, πόλης της Ακαρνανίας.

Παρόλο που έχουμε εντοπίσει χάλκινα νομίσματα στο όνομα του Φιλίππου με τους

* Η συγγραφέας θα ήθελε και από τη θέση αυτή να ευχαριστήσει τους διευθυντές Συλλογών Μ. Amandry (Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles), C. Biocchi (American Numismatic Society), A. Burnett (British Museum, Department of Coins and Medals), Ι. Τουράτσογλου (Νομισματικό Μουσείο Αθηνών) καθώς και τον συλλέκτη BCD για την ευγενική φιλοξενία και την παραχώρηση του υλικού. Τον κ. Μ. Χατζόπουλο που είχε την καλοσύνη να διαβάσει και να συζητήσει μαζί μας το χειρόγραφο, καθώς και τον κ. Π. Μαγουλά για τη φωτογράφιση των εκμαγιών.

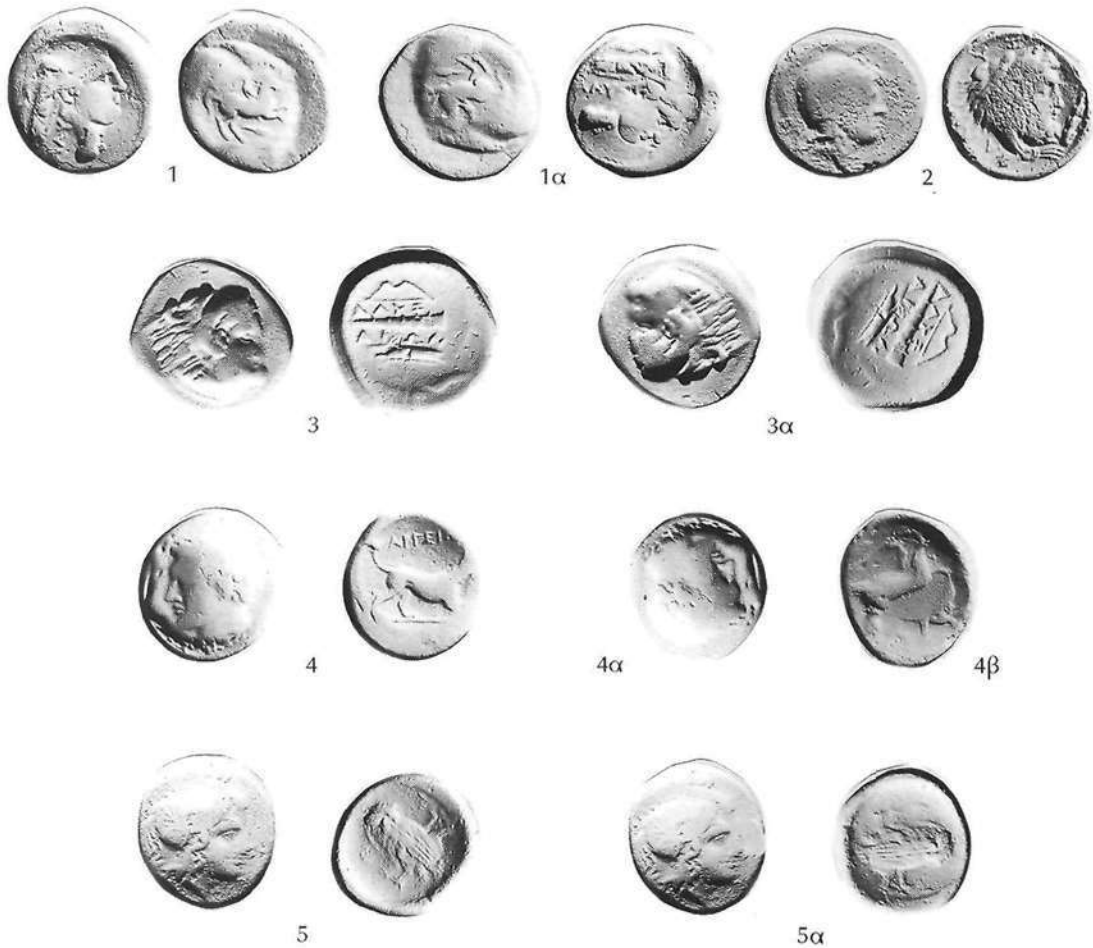
ιδίους τύπους, τα οποία φαίνονται ξαναχτυπημένα πάνω σε παλαιότερα κέρματα, σε καμία περίπτωση, απ'όσο γνωρίζουμε, ο παλαιότερος τύπος δεν είναι ορατός. Το νόμισμα που παρουσιάζουμε φαίνεται, προς το παρόν, να αποτελεί μεμονωμένη περίπτωση. Η παντελής εξάλλου απουσία των Ακαρνανικών νομισμάτων από τη νομισματική κυκλοφορία της Μακεδονίας, δημιουργεί ορισμένα εύλογα ερωτήματα για τη συγκεκριμένη κοπή, για την απάντηση των οποίων μοιραία οδηγούμαστε στη διερεύνηση των χάλκινων κοπών της Αλυζίας, αλλά και της Ακαρνανίας γενικότερα.

Χάλκινες κοπές των πόλεων της Ακαρνανίας¹

Η Αλυζία, πόλη στη δυτική ακτή της Ακαρνανίας απέναντι από την Λευκάδα, απείχε – σύμφωνα με τον Στράβωνα² – δεκαπέντε στάδια από τη θάλασσα και διέθετε δικό της λιμάνι, όπως φαίνεται πολύ παραστατικά από την περιγραφή της ναυτικής εκστρατείας του Δημοσθένη στα πλαίσια του πελοποννησιακού πολέμου που παραδίδει ο Θουκυδίδης³. Στο λιμάνι της Αλυζίας υπήρχε ιερό τέμενος απ'όπου κάποιος Ρωμαίος στρατηγός «...τούς Ἡρακλέους ἄθλους, ἔργα Λυσίππου, μετήνεγκεν εἰς Ρώμην»⁴. Η Αλυζία, μέλος του Κοινού των Ακαρνανών, ακολούθησε στην ιστορική της πορεία την ίδια διαδρομή με τις περισσότερες ακαρνανικές πόλεις. Σε διαρκή αντιπαλότητα με τη Σπάρτη, την Κόρινθο και τις αποικίες της, οι πόλεις αυτές συμπαράταχθηκαν με την Αθήνα και λειτούργησαν ως προγεφύρωμα των Αθηναίων στην προσπάθειά τους να ελέγξουν την Κορινθιακή επεκτατικότητα στην περιοχή⁵.

Έως τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, η Αλυζία δεν διέθετε δικό της νόμισμα. Την εποχή αυτή, μια σειρά από οικονομικούς, πολιτικούς και ενδεχομένως και στρατιωτικούς λόγους οδήγησαν τις ακαρνανικές πόλεις στο να υιοθετήσουν το ισχυρότερο νόμισμα της περιοχής, τον Κορινθιακό στατήρα⁶. Οι στατήρες της Αλυζίας αναγνωρίζονται από τα αρχικά ΑΛΥ· ως σύμβολα του νομισματοκοπείου επιλέγονται, το τόξο και το ρόπαλο, τα όπλα του Ηρακλή⁷.

Οι αργυρές κοπές της Αλυζίας δεν είναι πολυάριθμες, αλλά οι χάλκινες είναι ακόμα σπανιότερες. Η πρωιμότερη, κατά την γνώμη μας, σειρά χάλκινων φέρει την κεφαλή της Αθηνάς με αττικό κράνος ως εμπροσθότυπο και την κεφαλή του Ηρακλή με λεοντή ως οπισθότυπο (εικ. 2). Μπροστά από τον Ηρακλή εικονίζεται ένα ρόπαλο και στην επιγραφή διαβάζουμε ΑΛΥΖ⁸. Η δεύτερη σειρά των χάλκινων αντλεί την εικονογραφία της πάλι από τον κύκλο του Ηρακλή, μόνον που η διάταξη αυτή τη φορά θυμίζει περισσότερο τις μακεδονικές κοπές του Αλεξάνδρου (εικ. 3). Το κεφάλι του Ηρακλή με τη λεοντή χαράσσεται στην μπροστινή όψη, ενώ τα όπλα και το εθνικό ολόκληρο στην πίσω. Τα νομίσματα αυτής της σειράς απαντούν σε δύο παραλλαγές: η μία – αυτή που υπόκειται του νομίσματος του Φιλίππου – φέρει ρόπαλο, τόξο μέσα σε θήκη και το εθνικό σε μία σειρά, ενώ μια δεύτερη φέρει τόξο, ρόπαλο και φαρέτρα και την επιγραφή ΑΛΥΖΑΙΩΝ σε δύο σειρές ανάμεσα στα όπλα⁹. Τα νομίσματα της δεύτερης παραλλαγής, παρουσιάζουν ιδιαίτερο ενδιαφέρον για το θέμα που μας απασχολεί, καθώς είναι ό λ α επικεκομμένα σε νομίσματα του Φιλίππου¹⁰. Στο νόμισμα από

τη συλλογή της Εθνικής Βιβλιοθήκης του Παρισιού που απεικονίζεται (εικ. 3α) διακρίνουμε ένα ανδρικό κεφάλι προς τα αριστερά κάτω από το κεφάλι του Ηρακλή και την ουρά του αλόγου που ανεμίζει μαζί με την αρχή της επιγραφής ΦΙΛΙΠΠΟΥ αγνά αλλά με βεβαιότητα κάτω από τα όπλα του.

Περαιτέρω έρευνα στις χάλκινες κοπές της Ακαρνανίας έδειξε πως το φαινόμενο της χρήσης μακεδονικών νομισμάτων για την κοπή ακαρνανικών είναι πιο γενικευμένο και δεν περιορίζεται στις κοπές της Αλυζίας. Το συναντούμε τόσο στο Άργος Αμφι-

λοχικό, όσο και στο Θύρρειον.

Σύμφωνα με παράδοση που διασώζει ο Θουκυδίδης¹¹ το Άργος, στο μυθό του Αμβρακικού κόλπου, ίδρυσε, μετά τα Τρωϊκά, ο Αμφίλοχος δίνοντάς του το όνομα της πελοποννησιακής πατρίδας του. Οι πρώτοι του κάτοικοι, οι Αμφιλόχιοι, ανήκαν σε έθνος ηπειρωτικό. Αργότερα στον πληθυσμό της προστέθηκαν και Αμβρακιώτες, Κορίνθιοι άποικοι. Η συνύπαρξη οδήγησε σε σύγκρουση και στις παραμονές του πελοποννησιακού πολέμου οι Αμφιλόχιοι προσχώρησαν στην συμμαχία Ακαρνανών-

Αθηναίων για να αντιμετωπίσουν τους εχθρικούς τους γείτονες.

Όπως οι Αλυζαίοι έτσι και οι Αργείοι, δεν έκοψαν δικό τους νόμισμα πριν τα μέσα του 4ου αιώνα¹². Η καθυστέρηση αυτή φανερώνει τη δυσπραγία των ακαρνανικών πόλεων που στηρίζαν την οικονομία τους στην κτηνοτροφία και τη γεωργία: προς την ίδια κατεύθυνση της περιορισμένης χρήσης του χρήματος συνηγορεί και το γεγονός πως δεν έχουν βρεθεί στην περιοχή της Ακαρνανίας νομισματικοί θησαυροί που να χρονολογούνται πριν από τα τέλη του 4ου αιώνα.

Τόσο το Άργος Αμφιλοχικό¹³ όσο και το Θύρρειον¹⁴ έκοψαν, όπως και η Αλυζία, Κορινθιακούς στατήρες με το αρχικό της πόλης τους, χωρίς όπως οι αντίστοιχες κορινθιακές αποικίες, να συμπληρώσουν τις κοπές αυτές με μικρότερες υποδιαίρεσεις. Αντί γι' αυτές χρησιμοποιούσαν προφανώς τα χάλκινα νομίσματα.

Τα χάλκινα νομίσματα του Άργους φέρουν νεανικό ανδρικό κεφάλι στην μπροστινή όψη και παράσταση σκύλου που αλυχιά στην πίσω (εικ. 4). Από τα δεκα οκτώ νομίσματα αυτού του τύπου που έχουμε εντοπίσει τα οκτώ είναι εμφανώς επικεκομμένα και στα τέσσερα διακρίνεται η παλαιότερη παράσταση: πρόκειται πάλι για μακεδονικές κοπές στο όνομα του Φιλίππου¹⁵. Στα νομίσματα που απεικονίζονται διακρίνεται τμήμα προσώπου προς τα δεξιά κάτω από το ανδρικό κεφάλι (εικ. 4α), ενώ σε άλλη περίπτωση διακρίνονται τα μπροστινά πόδια του αλόγου κάτω από το σκύλο (εικ. 4β). Αλλά και στα νομίσματα που δε διακρίνονται ίχνη επικοπής, τα πέταλα έχουν το χαρακτηριστικό παχύ και ελαφρώς κα-

μπυλωμένο σχήμα, καθώς και το ίδιο βάρος με τα μακεδονικά. Είναι πιθανόν να χρησιμοποιήθηκαν και σε αυτές τις περιπτώσεις μακεδονικά κέρματα ως πέταλα, αλλά λόγω της υψηλότερης θέρμανσης του μετάλλου ή της μεγαλύτερης δύναμης με την οποία ασκήθηκε η επικοπή να εξαλείφθηκαν τα ίχνη του παλαιότερου τύπου.

Το Θύρρειον τέλος, μια καλά σχυρωμένη πόλη σε μικρή απόσταση από το νότιο μυχό του Αμβρακικού κόλπου έχει κι αυτή να επιδειξει παρόμοιες κοπές στη νομισματική της παραγωγή. Σε χάλκινα κέρματα με την Αθηνά και την κουκουβάγια (εικ. 5) διακρίνονται ίχνη παλαιότερης παράστασης που μπορούν χωρίς αμφιβολία να ταυτιστούν με τους γνωστούς τύπους του Φιλίππου¹⁶. Στο νόμισμα του Βρετανικού Μουσείου που απεικονίζεται (εικ. 5α) διακρίνονται τα πίσω πόδια του αλόγου κάτω από την κουκουβάγια.

Το φαινόμενο της χρήσης μακεδονικών νομισμάτων για τις χάλκινες κοπές των ακαρνανικών πόλεων δεν έχει σχολιαστεί στη διεθνή βιβλιογραφία. Πρόκειται για μικρές εκδόσεις με περιορισμένη, τοπική, κυκλοφορία, οι οποίες δεν έχουν υπάρξει αντικείμενο συστηματικής μελέτης τα τελευταία χρόνια¹⁷.

Αντιθέτως, αρκετός λόγος έχει γίνει για αντίστοιχο φαινόμενο στη γειτονική Λευκάδα. Το σημερινό νησί της Λευκάδος ήταν στην αρχαιότητα χερσόνησος που συνδεόταν με μια στενή λουρίδα γης με την ηπειρωτική Ακαρνανία. Σε καλά προφυλαγμένο λιμάνι¹⁸ ίδρυσαν οι Κορίνθιοι την ομώνυμη αποικία τους, η οποία από το τέλος ήδη των αρχαϊκών χρόνων διέθετε πλούσια νομισματική παραγωγή κατά το πρότυπο

της μητρόπολης¹⁹.

Οι πολυάριθμες χάλκινες εκδόσεις της Λευκάδος παρουσιάζουν ιδιαίτερη ποικιλία εικονογραφικών τύπων. Μία από τις πλουσιότερες σειρές της φέρει, σε ελεύθερη απομίμηση των κορινθιακών, Χίμαιρα ως εμπροσθότυπο και κεφαλή Αθηνάς ως οπισθότυπο. Το αρχικό της πόλης Λ, χαράσσεται πίσω από το κεφάλι της Αθηνάς (εικ. 6, 7). Η σειρά αυτή είναι εξ ολοκλήρου επικεκομμένη σε «Φιλίππους» και μάλιστα με ιδιαίτερη βιασύνη και προχειρότητα, καθώς σε όλα τα νομίσματα που έχουμε συγκεντρώσει, το ξαναχτύπημα του μετάλλου δεν έχει εξαλείψει τον προηγούμενο τύπο, ο οποίος παραμένει πολύ εμφανής (εικ. 6α, 7α)²⁰.

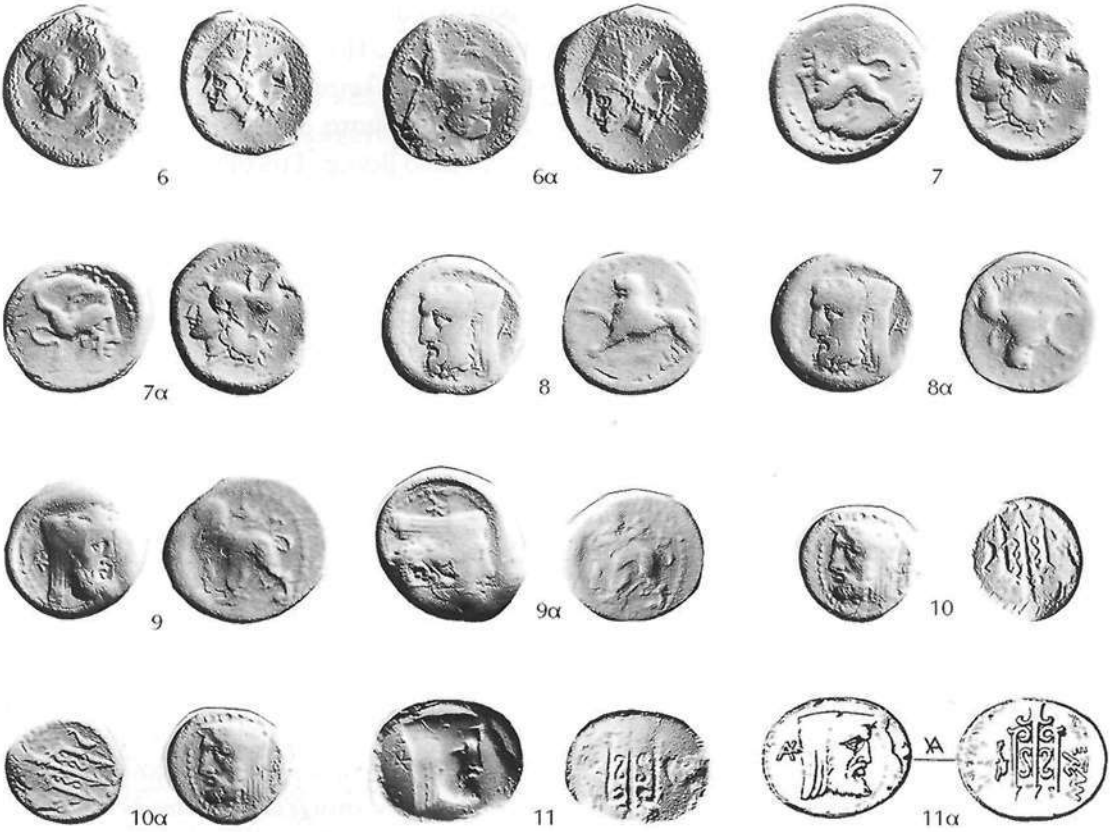
Εξ ολοκλήρου πάνω σε «Φιλίππους» έχει κοπεί και η επόμενη σειρά των λευκαδικών χαλκών, τα οποία παρουσιάζουν μια σημαντική καινοτομία. Παράλληλα με την καθιερωμένη παράσταση της Χίμαιρας που συνοδεύεται από το μονόγραμμα Λ , εισάγεται ως εμπροσθότυπος η κεφαλή του Αχελώου, ένας καθαρά ακαρνανικός τύπος που συνοδεύεται από το μονόγραμμα Λ , χαρακτηριστικό για τα νομίσματα του ακαρνανικού κοινού (εικ. 8, 9)²¹. Στα νομίσματα που απεικονίζονται διακρίνεται η κατάληξη της επιγραφής [ΦΙΛΙ]ΠΠΟΥ (εικ. 8α) κάτω από τη Χίμαιρα καθώς και το ανδρικό κεφάλι κάτω από τον Αχελώο (εικ. 9α).

Παράλληλα με την παραπάνω σειρά πρέπει να κόπηκε και μια σειρά μικρότερης υποδιαίρεσης με μέσο βάρος γύρω στα 3,5 γραμ. και διάμετρο 16-7 χιλ. (εικ. 10, 11). Τα νομίσματα αυτά φέρουν την κεφαλή του Αχελώου με το μονόγραμμα Λ στην μπροστινή όψη, ενώ στην πίσω απεικονίζεται

τρίαινα και δελφίни δίπλα στα αρχικά του εθνικού Λ . Παρατηρείται και εδώ ο ίδιος συνδυασμός λευκαδικού με ακαρνανικό τύπο σε νομίσματα μικρότερης υποδιαίρεσης με το μισό βάρος. Για την κοπή των κερμάτων αυτών έχουν επίσης χρησιμοποιηθεί παλαιότερα νομίσματα²². Κάτω από το κεφάλι του Αχελώου διακρίνονται συνήθως τα ίχνη από ένα ανδρικό κεφάλι, ενώ κάτω από την τρίαινα διακρίνεται σε μια περίπτωση το πόδι ενός αλόγου και σε δύο άλλες έχουμε ίχνη επιγραφής. Σε ένα νόμισμα της συλλογής Μουρούζη (εικ. 11α) που βρίσκεται στο Νομισματικό Μουσείο Αθηνών και έχει δημοσιευθεί στα τέλη του 19ου αιώνα από τον Αχιλλέα Ποστολάκκα διακρίνονται στην άκρη του πετάλου τα γράμματα ΕΞΑΝ²³, ενώ σε ένα άλλο από το Βρετανικό Μουσείο διακρίνεται ανδρική κεφαλή κάτω από την τρίαινα και τα γράμματα ΔΡ πίσω από το κεφάλι του Αχελώου²⁴. Ο συνδυασμός των στοιχείων αυτών δεν μπορεί παρά να μας οδηγήσει στις μακεδονικές κοπές του Αλεξάνδρου και συγκεκριμένα στις εκδόσεις με την ανδρική κεφαλή στην μπροστινή όψη και το άλογο και την επιγραφή ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ στην πίσω. Την υπόθεση αυτή επιβεβαιώνει το μέγεθος και το βάρος των νομισμάτων.

Η ιστορική ερμηνεία

Το υλικό που παρουσιάσαμε αποκαλύπτει την αθρόα εισαγωγή μακεδονικού χρήματος στην περιοχή της Ακαρνανίας και τη μετατροπή του στη συνέχεια σε τοπικό νόμισμα. Πότε μπορεί να τοποθετηθεί και πώς δικαιολογείται η εισροή του μακεδονικού νομίσματος; πότε και για ποιό λόγο πραγματοποιήθηκαν οι νέες κοπές; Πρό-

κειται για ερωτήματα τα οποία μας οδηγούν αναπόφευκτα στη διερεύνηση της ιστορίας της περιοχής και της σχέσης της με τη Μακεδονία.

Η Ακαρνανία στην αρχαιότητα ήταν ορεινή και δασώδης αλλά όχι άγονη περιοχή· η οικονομία της βασιζόταν στην κτηνοτροφία και τη γεωργία²⁵ και έως τα μέσα του 4ου π.Χ. αιώνα, η νομισματική της παραγωγή υπήρξε σποραδική και περιορισμένη. Η ανάγκη αντιμετώπισης εξωτερικών απειλών οδήγησε, ήδη από τον 5ο αιώνα, τους κατοίκους της σε ένα χαλαρό συνασπισμό πόλεων, που πήρε τη μορφή του Κοινού²⁶.

Καθώς οι Ακαρνανές δε διαδραμάτι-

σαν ποτέ πρωταγωνιστικό ρόλο στη σκηνή της ελληνικής ιστορίας, φρόντιζαν να τάσσονται με την πλευρά των ισχυροτέρων. Κατά παράδοση σύμμαχοι των Αθηναίων λόγω αντιπαλότητας με την Κόρινθο, μετά τη μάχη στη Χαιρώνεια προσαρμόστηκαν στα νέα δεδομένα εξορίζοντας όσους είχαν πολεμήσει εναντίον του Φιλίππου και οδηγώντας την φιλομακεδονική παράταξη στην εξουσία²⁷. Μετά το θάνατο του Αλεξάνδρου οι περισσότερες ακαρνανικές πόλεις απείχαν από τον αντιμακεδονικό συνασπισμό που οδήγησε στο λαμιακό πόλεμο²⁸.

Όταν το 320 οι Αιτωλοί εισέβαλαν στη Θεσσαλία με στόχο τις πόλεις που έλεγχε ο Αντίπατρος, οι Ακαρνανές άδραξαν την ευ-

καιρία να διαβούν τον Αχελώο, να εισβάλουν στην Αιτωλία και να τη λεηλατήσουν²⁹. Η μόνιμη εχθρότητα και οι διαρκείς πολεμικές αναμετρήσεις με την ανερχόμενη δύναμη της εποχής, τους Αιτωλούς, τους οδήγησε αναπόφευκτα στο στρατόπεδο των Μακεδόνων. Τον θάνατο του Αντιπάρου το 319 ακολούθησε η διαμάχη Κασσάνδρου- Πολυπέρχοντα για τον έλεγχο της Μακεδονίας, αλλά κυρίως ο αγώνας του πρώτου εναντίον ενός περισσότερο υπολογίσιμου αντιπάλου, του Αντιγόνου³⁰.

Τους αγώνες των Διαδόχων περιγράφει αναλυτικά ο Διόδωρος, αντλώντας από τον Ιερώνυμο της Καρδίας, έναν ιστορικό με άμεση συμμετοχή στα γεγονότα αυτής της περιόδου³¹. Γράφει λοιπόν ο Διόδωρος για το θέμα που μας ενδιαφέρει: «Όταν είδε ο Κασσάνδρος, πως οι Αιτωλοί είχαν ταχθεί στο πλευρό του Αντιγόνου και ταυτοχρόως είχαν ανοίξει πολεμικό μέτωπο στην Ακαρνανία, έκρινε συμφέρον να συμμαχήσει με τους Ακαρνανές και να ταπεινώσει τους Αιτωλούς. Για το σκοπό αυτό, αφού συγκέντρωσε μεγάλη στρατιωτική δύναμη, αναχώρησε από τη Μακεδονία κι έφτασε στην Αιτωλία όπου στρατοπέδευσε στον Καμπύλο, έναν από τους παραποτάμους του Αχελώου, και αφού συγκέντρωσε τους Ακαρνανές (εις κοινήν έκκλησίαν συναγαγών) και αναφέρθηκε αναλυτικά στην αντιπαλότητα που είχαν από παλιά με τους γείτονές τους, τους συμβούλευσε να εγκαταλείψουν τα μικρά και ανοχύρωτα χωριά και να μαζευτούν στις λιγιστές οχυρωμένες πόλεις. Με τον τρόπο αυτό θα ήταν συγκεντρωμένοι και θα μπορούσαν να αλληλοβοηθούνται και να αντιμετωπίσουν από κοινού τις αιφνίδιες επιθέσεις των εχθρών

τους. Οι Ακαρνανές πείσθηκαν και οι περισσότεροι συγκεντρώθηκαν στη Στράτο, που ήταν μεγάλη και καλά οχυρωμένη πόλη, οι κάτοικοι των Οινιαδών και ορισμένοι ακόμα στη Σαυρία, ενώ οι Δερειείς και κάποιοι άλλοι στο Αγρίνιο. Ο Κασσάνδρος τότε αφού άφησε το στρατηγό Λυκίσκο με σημαντική στρατιωτική δύναμη να βοηθάει τους Ακαρνανές, ο ίδιος με τον υπόλοιπο στρατό πέρασε στην Λευκάδα, την οποία πήρε με το μέρος του με τη μεσολάβηση πρεσβευτών»³².

Τα γεγονότα αυτά τοποθετούνται σύμφωνα με τις χρονολογικές ενδείξεις που προσφέρει ο Διόδωρος το 314, αλλά δεν αποτέλεσαν ένα μεμονωμένο επεισόδιο. Με την αποχώρηση του Κασσάνδρου, οι Αιτωλοί πολιόρκησαν το Αγρίνιο και κατέσφαξαν τους κατοίκους του³³. Ένα χρόνο αργότερα, το 313 ο Κασσάνδρος αναγκάστηκε να στείλει νέα πολεμική δύναμη υπό την ηγεσία του αδερφού του Φιλίππου εναντίον των Αιτωλών³⁴, ενώ το 312 ο Λυκίσκος αναφέρεται ακόμα ως «ό τεταγμένος υπό Κασσάνδρου ἐπὶ τῆς Ἀκαρνανίας στρατηγός»³⁵ την οποία αναγκάστηκε να εγκαταλείψει – για πόσο δε γνωρίζουμε – προκειμένου να αντιμετωπίσει την αναταραχή που ακολούθησε το θάνατο του Αιακίδη στην Ἡπειρο³⁶.

Από την αναλυτική εξιστόρηση του Διόδωρου προκύπτει κατά συνέπεια πως η μακεδονική παρουσία στην Ακαρνανία κατά τη διάρκεια του λεγόμενου τρίτου πολέμου των Διαδόχων που διήρκεσε από το 315 έως το 311 π.Χ., ήταν έντονη και συνεχής. Ο Κασσάνδρος στον αγώνα του για επικράτηση στον ελλαδικό χώρο, αντέδρασε στη σύμπραξη των Αιτωλών με τον Αντίγονο συμ-

μαχώντας με τους παραδοσιακούς τους εχθρούς, τους Ακαρνάνες και υποστηρίζοντάς τους στρατιωτικά. Στη συνέχεια κατόρθωσε να προσεταιριστεί για ένα διάστημα και τους Λευκαδίους, οι οποίοι δεν είχαν ενταχθεί ακόμα στο ακαρνανικό κοινό.

Αυτή την περίοδο πιστεύουμε πως πρέπει να τοποθετηθεί η μαζική εισροή μακεδονικού χρήματος στην Ακαρνανία. Αποτελεί πλέον κοινό τόπο πως τα χάλκινα νομίσματα στο όνομα του Φιλίππου εξακολούθουσαν όχι μόνον να κυκλοφορούν ευρύτατα, αλλά και να κόβονται τουλάχιστον έως και τα χρόνια της βασιλείας του Φιλίππου του Αρριδαίου. Προς αυτή την κατεύθυνση οδηγεί η μελέτη των νομισματικών συμβόλων, των θησαυρών, αλλά και της τεχνοτροπίας των χάλκινων κοπών στο όνομα του Φιλίππου³⁷. Παρόλο που δεν είμαστε ακόμα σε θέση να διαχωρήσουμε με βεβαιότητα τις εκδόσεις που κυκλοφόρησαν κατά τη διάρκεια της ζωής του Φιλίππου από τις μεταθανάτιες, κάτι το οποίο έχει σε μεγάλο βαθμό επιτευχθεί για τη νομισματοκοπία σε πολύτιμο μέταλλο³⁸, είμαστε ωστόσο βέβαιοι πως η παραγωγή τους εκτεινόταν τουλάχιστον έως την περίοδο της βασιλείας του Αρριδαίου. Οι ιστορικές συγκυρίες εξάλλου δεν επέτρεπαν κάτι διαφορετικό και η συνωνυμία των δύο συμβασιλέων με τους διάσημους προγόνους τους ήταν εξαιρετικά βολική για τους Διαδόχους.

Καθώς ο Κάσσανδρος εγκαινίασε τη νομισματική παραγωγή στο όνομά του μετά τη συνθήκη του 311³⁹, τα χρήματα που διέθετε κατά τη διάρκεια των εχθροπραξιών για την επικράτησή του δεν ήταν άλλα από τις κοπές στο όνομα του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου⁴⁰. Πώς όμως μπορεί να ερμη-

νευθεί η αθρόα εισαγωγή χάλκινων μακεδονικών νομισμάτων στην Ακαρνανία και η επαναχρησιμοποίησή τους για την τοπική παραγωγή; Η πιο προφανής ερμηνεία είναι πως πρόκειται για το φυσιολογικό αποτέλεσμα της έντονης Μακεδονικής παρουσίας στην περιοχή· η μετακίνηση στρατευμάτων συχνά συνδέεται με τη νομισματική κυκλοφορία και τα ξένα νομίσματα πολλές φορές αποτελούν μια πρόσφορη πρώτη ύλη για τις τοπικές κοπές. Οφείλουμε ωστόσο να επισημάνουμε και μια άλλη εναλλακτική ερμηνεία, στην οποία μας οδηγεί η ανακοίνωση του Andreas Furtwängler στο 5ο Διεθνές Συνέδριο για την Αρχαία Μακεδονία⁴¹. Ο Furtwängler υποστήριξε πως η πολιτική της οικονομικής ενίσχυσης συμμάχων σε περιόδους στρατιωτικών και πολιτικών κρίσεων δεν αποτελούσε αποκλειστική πρωτοβουλία των Πτολεμαίων, κάτι για το οποίο διαθέτουμε τόσο φιλολογικές μαρτυρίες όσο και νομισματικά κατάλοιπα⁴², αλλά μπορεί να ερμηνεύσει και επικοπές νομισμάτων Μακεδόνων βασιλέων. Και αναφέρει τις εκτεταμένες βοιωτικές κοπές πάνω σε χάλκινα νομίσματα του Αντιγόνου Γονατά, καθώς και τις επικοπές νομισμάτων του Φιλίππου στην Ελέα και την Κασσώπη της Ηπείρου, τις οποίες θεωρεί παράλληλες με τις κοπές της Λευκάδος. Οι Μακεδόνες βασιλείς προσέφεραν σε συμμάχους τους, υποστηρίζει ο ερευνητής, χάλκινα νομίσματα ως πρώτη ύλη για να τα χρησιμοποιήσουν στην παραγωγή δικών τους κερμάτων που τους ήταν απαραίτητα σε περιόδους στρατιωτικών εντάσεων.

Η υπόθεση είναι ενδιαφέρουσα και μας υποχρεώνει να εξετάσουμε την εφαρμογή της και στις –αδημοσίευτες έως σήμερα–

περιπτώσεις των ακαρνανικών κοπών που προαναφέρθηκαν καθώς η στρατιωτική υποστήριξη του Κασσάνδρου προς τους Ακαρνάνες που παραδίδεται από τον Διόδωρο ταιριάζει με μια τέτοια ερμηνεία. Τα νομισματικά δεδομένα που διαθέτουμε στην παρούσα φάση της έρευνας ωστόσο, δεν μας επιτρέπουν να ισχυριστούμε πως η υπόθεση μπορεί να αποδειχθεί. Δύο είναι οι παράγοντες που υπαγορεύουν επιφυλακτικότητα. Ο πρώτος είναι η δειγματοληπτική έρευνα του υλικού και ο δεύτερος η αβεβαιότητα των χρονολογήσεων των χάλκινων νομισμάτων των πόλεων τόσο της Ακαρνανίας, όσο και της Λευκάδος. Παρόλο που η έρευνα σε μεγάλες νομισματικές συλλογές έδειξε, κατά τη γνώμη μας, πως οι επικοπές των ακαρνανικών νομισμάτων σε μακεδονικά δεν είναι ένα περιστασιακό φαινόμενο, αλλά παρουσιάζει μια επαναληπτικότητα που απαιτεί ερμηνεία, το περιορισμένο δείγμα, το οποίο οφείλεται και στη σπανιότητα των κοπών, μας αναγκάζει να διατηρήσουμε κάποια επιφύλαξη.

Η δεύτερη δυσκολία προέρχεται από το γεγονός πως οι εκδόσεις αυτές δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά και κατά συνέπεια η χρονολόγησή τους δεν είναι βέβαιη. Οι χάλκινες κοπές της Αλυζίας, του Άργους Αμφιλοχικού και του Θυρρείου όπου έχουν εντοπιστεί οι επικοπές των μακεδονικών νομισμάτων, φαίνεται από άποψη τεχνολογική όσο και τεχνική – μέγεθος και πάχος πετάλου – να μπορούν να τοποθετηθούν στα τέλη του 4ου αιώνα, χωρίς ωστόσο αυτό να μπορεί στην παρούσα φάση να τεκμηριωθεί απολύτως· για την τεκμηρίωσή του απαιτείται η συστηματική και συνολική μελέτη των χάλκινων κοπών καθώς βεβαί-

ως και η ένταξή τους στο γενικότερο πλαίσιο της αργυρής νομισματοκοπίας⁴³.

Η περίπτωση των χάλκινων επικεκομμένων εκδόσεων της Λευκάδος, είναι περισσότερο συζητημένη και πιο σύνθετη. Οι κοπές αυτές είναι πολύ πλούσιες και οι επικοπές ιδιαίτερα εμφανείς σε όλα τα νομίσματα ούτως ώστε να μπορεί κανείς με ασφάλεια να ισχυριστεί πως οι εκδόσεις Χίμαιρα/ κεφαλή Αθηνάς και Αχελώος/ Χίμαιρα είναι εξ ολοκλήρου κομμένες πάνω σε χάλκινους «Φιλίππους», ενώ η έκδοση Αχελώος/ τρίαίνα σε «Αλεξάνδρους». Μια πρώτη παρατήρηση που προκύπτει κατά συνέπεια από τις επικοπές αυτές είναι πως ακόμα κι αν η ερμηνεία που έχει προτείνει ο Furtwängler στη γενική της σύλληψη είναι ορθή και οι επικοπές είναι το αποτέλεσμα της οικονομικής ενίσχυσης των Μακεδόνων προς τους Λευκαδίους σε περίοδο πολεμικών συγκρούσεων δεν μπορούμε να δεχθούμε την απόδοση της πολιτικής πρωτοβουλίας στον Φίλιππο, όπως προτείνει ο γερμανός ερευνητής⁴⁴. οι επικοπές των «Αλεξάνδρων» αποκλείουν τη χρονολόγηση των λευκαδικών εκδόσεων την εποχή του Φιλίππου Β' και μας επιβάλλουν να τις χρονολογήσουμε το νωρίτερο στα τέλη του 4ου αιώνα, επιστρέφοντας στην πρόταση που είχε διατυπώσει ο Imhoof Blumer στα τέλη του περασμένου αιώνα⁴⁵.

Από τις τρεις χάλκινες κοπές της Λευκάδος που συζητούνται εδώ οι δύο (εικ. 8-11) παρουσιάζουν ιδιαίτερο εικονογραφικό ενδιαφέρον, καθώς συνδυάζουν τύπους παραδοσιακά κορινθιακούς τους οποίους οι Λευκάδιοι είχαν υιοθετήσει κατ' απομίμηση της μητροπόλεως, δηλαδή τη Χίμαιρα και την τρίαίνα, με τον κατεξοχήν ακαρνανικό τύπο, την κεφαλή του Αχελώου. Η σύ-

ζευξη αυτή του λευκαδικού με το ακαρνανικό στοιχείο υπογραμμίζεται και από τα μονογράμματα \mathcal{L} και \mathcal{A} που πλαισιώνουν την εικονογραφία. Η σχέση της Λευκάδος με την Ακαρνανία είναι ένα θέμα για το οποίο έχει χυθεί πολύ μελάνι και δεν πρόκειται να το λύσουμε εδώ. Πρέπει ωστόσο να γίνουν κάποιες επισημάνσεις που αφορούν άμεσα στο θέμα μας. Η εικονογραφική σύζευξη που επισημάνθηκε μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους: Η πρώτη και πιθανότερη ερμηνεία είναι πως υποδηλώνει την ένταξη της Λευκάδος στο Κοινό των Ακαρνάνων και τη μεταφορά της πρωτεύουσας και του νομισματοκοπείου του Κοινού από τη Στράτο στη Λευκάδα, ενώ κατά μια άλλη άποψη θα μπορούσε να αναφέρεται σε κάποια σύνδεση ή ενδεχομένως συμμαχία μεταξύ Λευκαδίων και Ακαρνάνων. Η παράλληλη κοπή στατήρων κορινθιακών τύπων, των «Πηγάσων» με το μονόγραμμα \mathcal{A} και σύμβολο το, χαρακτηριστικό για τη Λευκάδα, τσαμπί σταφυλιού φαίνεται να συνηγορεί για την πρώτη ερμηνεία⁴⁶.

Πότε όμως εντάχθηκε η Λευκάδα στο ακαρνανικό Κοινό δεν είναι βεβαιωμένο. Από το απόσπασμα του Διοδώρου (19, 67, 3-6) που παραθέσαμε προηγουμένως και που αφορά στην επέμβαση του Κασσάνδρου στην περιοχή, προκύπτει ξεκάθαρα πως το Κοινό των Ακαρνάνων και η Λευκάδα αποτελούσαν δύο χωριστές πολιτικές οντότητες τουλάχιστον έως το 314. Ο Κασσάνδρος, αναφέρει ο Διόδωρος, αφού συγκάλεσε συνέλευση του Κοινού, έφυγε για τη Λευκάδα όπου διενήργησε χωριστές διαπραγματεύσεις. Δύο χρόνια αργότερα οι Λευκάδιοι εμφανίζονται να εκδιώκουν, με τη βοήθεια των Κερκυραίων, τη φρουρά

που είχε εγκαταστήσει ο Κασσάνδρος στην πόλη τους⁴⁷. Ούτε τώρα φαίνεται να έχουν ευθυγραμμιστεί με την πολιτική των Ακαρνάνων.

Η πρώτη βεβαιωμένη μαρτυρία για τη συμμετοχή της Λευκάδος στο ακαρνανικό Κοινό είναι η συνθήκη Αιτωλών - Ακαρνάνων, που βρέθηκε στο Θέρμο της Αιτωλίας, όπου μεταξύ των Ακαρνάνων στρατηγών αναφέρεται και κάποιος «Πολυκλής Λευκάδιος»⁴⁸. Η συνθήκη αυτή, ένα από τα πιο πολυσυζητημένα επιγραφικά κείμενα του 3ου αιώνα, χρονολογείται σύμφωνα με την επικρατούσα σήμερα άποψη στο 261 π.Χ. και θεωρείται ένα σύντομο επεισόδιο ανάμεσα στα δύο γειτονικά και κατά παράδοση αντίπαλα κράτη λίγο πριν το διαμελισμό και την προσάρτηση της Ακαρνανίας από τους Αιτωλούς και τους Ηπειρώτες⁴⁹. Η ένταξη της Λευκάδας στο ακαρνανικό κοινό φαίνεται λοιπόν να έχει πραγματοποιηθεί κάποια στιγμή ανάμεσα στο 312 και το 261⁵⁰.

Αυτό που προκύπτει συνεπώς από τον συνδυασμό των νομισματικών και ιστορικών δεδομένων είναι πως οι επικοπές της Λευκάδας σε μακεδονικά νομίσματα δεν πρέπει να πραγματοποιήθηκαν, όλες τουλάχιστον, την περίοδο 314-312 π.Χ. Αν και η πρώτη ύλη θα πρέπει, κατά τη γνώμη μας, να εισέρχουσε τόσο στη Λευκάδα όσο και στην Ακαρνανία την περίοδο που ο Κασσάνδρος δραστηριοποιούνταν στην περιοχή, οι λευκαδικές τουλάχιστον εκδόσεις δεν κόπηκαν όλες εκείνα τα χρόνια. Ενώ η σειρά Χίμαιρα / Αθηνά θα μπορούσε να τοποθετηθεί στην προτελευταία δεκαετία του 4ου αιώνα, οι σειρές Αχελώος / Χίμαιρα και Αχελώος/ τρίαινα θα πρέπει να κόπηκαν στις πρώτες δεκαετίες του 3ου. Η πα-

ραπάνω ανάλυση δεν φαίνεται να επιβεβαιώνει τη θεωρία Furtwängler καθώς οι κοπές δεν πραγματοποιήθηκαν, όλες τουλάχιστον, την περίοδο του πολέμου με τους Αιτωλούς. Εξάλλου, σε αντίθεση με τους Ακαρνάνες, η Λευκάδα μοιάζει να ήταν περισσότερο υποτελής παρά σύμμαχος του Κασσάνδρου· όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως με την πρώτη ευκαιρία οι Λευκάδιοι με τη βοήθεια των Κερκυραίων απομάκρυναν τη μακεδονική φρουρά από την πόλη τους⁵¹.

Συνοψίζοντας λοιπόν τα νομισματικά και ιστορικά δεδομένα που παρουσιάστηκαν μπορούμε να καταλήξουμε στα ακόλουθα: Η έντονη παρουσία του μακεδονικού στρατού υπό την ηγεσία του Κασσάνδρου, του αδερφού του Φιλίππου και του στρατηγού Λυκίσκου, ο οποίος και έδρασε στην Ακαρνανία τουλάχιστον για την περίοδο 314-312, καθώς και η εγκατάσταση της μακεδονικής φρουράς στη Λευκάδα την ίδια εποχή, είχαν ως αποτέλεσμα την αθρόα εισαγωγή των χάλκινων νομισμάτων στο όνομα του Φιλίππου και του Αλεξάνδρου στην περιοχή. Τα νομίσματα αυτά χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια ως πρώτη ύλη για τις τοπικές κοπές της Αλυζίας, του Θυρρείου, του Άργους Αμφιλοχικού καθώς και της Λευκάδος και προσφέρουν, κατά την άποψή μας, έναν *terminus post quem* για τις εκδόσεις αυτές. Ειδικότερα οι πληθθέστερες εκδόσεις της Λευκάδος πρέπει να κόπηκαν σταδιακά από τα τέλη του 4ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 3ου αι., οπότε και η Λευκάδα εντάσσεται στο ακαρνανικό Κοινό. Η χρονολόγηση αυτή των λευκαδικών νομισμάτων αποκλείει κάθε σύνδεσή τους με τις εκστρατείες του Φιλίπ-

που Β' στην περιοχή, όπως είχε προτείνει ο Furtwängler, αλλά μας δυσκολεύει και να εφαρμόσουμε τη θεωρία του περί επιδότησης συμμάχων σε περίοδο πολεμικών συγκρούσεων ακόμα κι αν την μεταφέρουμε στα χρόνια του Κασσάνδρου και των αναμετρήσεων με τους Αιτωλούς. Για την επιβεβαίωση της παραπάνω ερμηνείας θα έπρεπε οι κοπές να είναι συγκεντρωμένες στα χρόνια 314-12 π.Χ. κάτι το οποίο δεν μπορεί να αποδειχθεί για τα ακαρνανικά νομίσματα, ενώ είναι βέβαιο δεν πως ισχύει για τα λευκαδικά.

Θα κλείσουμε την πραγμάτευση του θέματος με μια τελευταία παρατήρηση, η οποία ανοίγει ταυτοχρόνως και ένα νέο πεδίο έρευνας. Από το υλικό που έχει συγκεντρωθεί προκύπτει πως το φαινόμενο των επικολών εντοπίζεται στη βόρεια και δυτική Ακαρνανία, σε περιοχές δηλαδή που βρίσκονταν πλησιέστερα στην Ήπειρο παρά στην Αιτωλία. Η παρατήρηση αυτή μας οδηγεί στο να αναρωτηθούμε μήπως οι χάλκινες, επικεκομμένες σε «Φιλίππους», εκδόσεις της Ελέας και της Κασσώπης είναι παράλληλες με αυτές της Ακαρνανίας και κατά συνέπεια δεν τοποθετούνται στα χρόνια του Φιλίππου, όπως είχε αρχικά προτείνει ο Franke⁵², αλλά αργότερα την εποχή των πολέμων ανάμεσα στους Διαδόχους όταν ο Κάσσανδρος είχε συμπεριλάβει την Ήπειρο και την Ακαρνανία στη σφαίρα επιρροής της Μακεδονίας. Το θέμα αυτό θα μας απασχολήσει σε επόμενη δημοσίευσή.

Και πάλι το νόμισμα του Φιλίππου

Αν επιστρέψουμε τώρα στην πρώτη αφορμή αυτής της δημοσίευσης και επανεξετάσουμε το χάλκινο νόμισμα του Φιλίππου,

θα δούμε πως η ερμηνεία του διευκολύνεται σημαντικά από την παραπάνω ανάλυση: κάποιος από τους στρατιώτες που υπηρέτησε στην Ακαρνανία κατά τη διάρκεια των πολεμικών αναμετρήσεων επιστρέφοντας στην πατρίδα του έφερε μαζί του ένα χάλκινο νόμισμα της Αλυζίας. Καθώς το νόμισμα αυτό ήταν άγνωστο στην Μακεδονία το αντάλλαξε στο νομισματοκοπείο, όπου και επαναχρησιμοποιήθηκε. Έχουμε λοιπόν, άλλη μια επιβεβαίωση της όψιμης κοπής των χάλκινων «Φιλίππων» η οποία μπορεί να εκτείνεται και μετά το 317, χρονολογία θανάτου του Αρριδαίου.

Κατάλογος εικόνων

1. Φίλιππος Β'

Κεφαλή νέου/ ιππέας [ΦΙΛΙΠΠΟΥ]
6,39γρ., 1h, Βρετανικό Μουσείο.

1a.

Κάτω από τον ιππέα διακρίνεται το κεφάλι του Ηρακλή, κάτω από το κεφάλι τόξο σε θήκη, ρόπαλο, ΑΛΥ[ΖΑΙΩΝ].

2. Αλυζία

Κεφαλή Αθηνάς/ κεφαλή Ηρακλή ΑΛΥΖ
4,88γρ., 9h., Συλλογή BCD.

3. Αλυζία

Κεφαλή Ηρακλή/ τόξο, ρόπαλο, φαρέτρα
ΑΛΥΖ-ΑΙΩΝ
6,80 γρ., Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

3a.

Κάτω από την κεφαλή του Ηρακλή διακρίνεται κεφαλή νέου προς τα αρ., κάτω από τα όπλα η ουρά του αλόγου και η αρχή της επιγραφής ΦΙΛ[ΙΠΠΟΥ].

4. Άργος Αμφιλοχικό

Κεφαλή νέου/ σκύλος ΑΡΓΕΙΩΝ
6,36 γρ., Βρετανικό Μουσείο. BMC, σελ.

172, αρ. 7.

4a.

Κάτω από το κεφάλι διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ.

4β.

3,05γρ., 11h., Συλλογή BCD. Κάτω από τον σκύλο διακρίνονται τα μπροστινά πόδια του αλόγου.

5. Θύρρειον

Κεφαλή Αθηνάς/ κουκουβάγια ΘΥ
5,39 γρ. Βρετανικό Μουσείο, Weber 3109 Α.

5a.

Κάτω από την κουκουβάγια διακρίνονται τα πίσω πόδια του αλόγου.

6. Λευκάς

Χίμαιρα/ κεφαλή Αθηνάς Λ
6,82 γρ. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών,
Συλλογή Μουρούζη, Ποστολάκκας 722.

6a.

Κάτω από τη Χίμαιρα διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ., κάτω από την Αθηνά ιππέας και επιγραφή [ΦΙΛΙ]ΠΠΟΥ.

7. Λευκάς

Χίμαιρα/ κεφαλή Αθηνάς Λ
6,25 γρ., Παρίσι, Εθνική Βιβλιοθήκη.

7a.

Κάτω από τη Χίμαιρα διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ., κάτω από την Αθηνά ιππέας και επιγραφή ΦΙΛΙΠ[ΠΟΥ].

8. Λευκάς

Κεφαλή Αχελώου Α / Χίμαιρα Λ
4,84 γρ., 9h, Συλλογή BCD.

8a.

Κάτω από την Χίμαιρα διακρίνεται επιγραφή [ΦΙΛΙ]ΠΠΟΥ.

9. Λευκάς

Κεφαλή Αχελώου Α / Χίμαιρα Λ

6,05γρ., 4h, Βρετανικό Μουσείο, BMC 15.
9α.

Κάτω από τον Αχελώο διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ.

10. Λευκάς

Κεφαλή Αχελώου Α / τρίαινα Κ
3,55γρ., 4h, Βρετανικό Μουσείο, BMC 25.

10α.

Κάτω από την τρίαινα διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ.

11. Λευκάς

Κεφαλή Αχελώου Α / τρίαινα Κ
2,83γρ., 12h, Νομισματικό Μουσείο Αθηνών. Συλλογή Μουρούζη. Ποστολάκκας 731.

11α.

Σχέδιο από τη δημοσίευση του Ποστολάκκα. Κάτω από τον Αχελώο διακρίνεται κεφάλι νέου προς τα δεξ., κάτω από την τρίαινα ίχνη της επιγραφής [ΑΛ]ΕΞΑΝ [ΔΡΟΥ].

Summary

Macedonia and Acarnania: Acarnanian coins struck on Macedonian bronzes

Sofia Kremidi-Sisilianou

The author discusses the numerous cases of bronze coins of Acarnanian cities which are shown to have been struck on regal Macedonian issues. In particular coins of Alyzia bearing the types Herakles' head/ bow, club and quiver, were overstruck on coins of Philip (fig. 3, 3a); the same was found for coins of Argos Amphilochikon bearing the types male head/ dog at bay (fig. 4, 4a, 4b), as well as for coins of Thyrraeion with the types Athena's head / owl (fig. 5, 5a). Along

with these unpublished overstrikes of Acarnanian coins, the author discusses the case of Leukas. The issues Chimaira/ Athena's head (fig. 6, 6a, 7,7a) and head of Acheloos / Chimaira (fig. 8, 8a, 9,9a) are known to be overstruck on Philips, whereas the issue head of Acheloos/ trident is shown to be overstruck on Alexanders (fig. 10, 10a, 11, 11a).

The above mentioned overstrikes reveal the wide circulation of bronze coins in the name of Philip and Alexander in Acarnania around the last decades of the 4th cent. and their conversion into local coinages. In the author's opinion, the Macedonian coins were imported into Acarnania at the time of its coalition with Cassander. Diodoros explicitly mentions, that in 314 BC Cassander, faced with the alliance between the Aetolians and Antigonos and their attack on Acarnania, went to the aid of the Acarnanians by moving a large army to the region and making a treaty with them. At the same time he took over Leucas and left a garrison there. The Macedonian army stayed in the region under different commanders at least until 312 BC when the general Lykiskos was obliged to move over to Epiros (Diodoros, 19, 68, 1; 74, 3; 87, 2).

The bronzes imported into Acarnania by the Macedonian troops were gradually converted into local coinages. The date of their importation provides a *terminus post quem* for the coins of the Acarnanian cities which could be dated towards the end of the 4th or probably to the beginning of the 3rd cent. As for the more numerous issues of Leukas they were struck gradually up to around 270 BC when Leukas joined the Acarnanian

League.

Whether the bronze coins of Elea and Kassope in Epiros overstruck on Philips, should also be dated to the time of Cassander and not be related to the expeditions of Philip II as has been proposed, is a matter which remains to be discussed in the future.

Σημειώσεις

1. Για τις πόλεις της Ακαρνανίας: L. Heuzey, *Le mont Olympe et l'Acarnanie*, Paris 1860, 282 κ.ε. A. Philippson, *Die Griechische Landschaften*, 2.2., Frankfurt an Main 1958, 374 κ.ε. W. Murray, *The Coastal Sites of Western Acarnania*, dis. University of Pennsylvania 1983.
2. Στράβων 10, 2, 21.
3. Θουκυδίδης 7, 31. Ξενοφών, *Ελληνικά* 5,4, 64-5.
4. Στράβων ό.π.
5. Oberhammer, *Ambrakia, Amphilochien, Leucas im Altertum*, München 1887, 80-93. Murray, ό.π., 291-303. K. Freitag, *Der Akarnanische Bund im 5. Jh. v. Chr.* στο: P. Berktold, J. Schmid, Ch. Wacker (eds), *Akarnanien. Eine Landschaft im antiken Griechenland*, Würzburg, 1966, 82κ.ε.
6. R.J.A. Talbert, *Corinthian Coinage and the Sicilian Economy*, *NC* 1971, 53-66. C. Kraay, *Timoleon and the Corinthian Coinage in Sicily*, στο: *Proceedings of the eight International Congress of Numismatics*, N. York-Washington, Sept. 1973, Paris, 99-105. Murray, ό.π., 464-93.
7. F. Imhoof Blumer, *Die Münzen Akarnaniens*, Wien 1878, 46-49. J. Babelon, *Traité des monnaies antiques grecques et romaines*, 2, 4, Paris 1932, 43-48, πίν. 273, 1-2. BMC, *Corinth etc*, 114, αρ. 1-7.
8. Imhoof Blumer, ό.π. 50, αρ. 17. Babelon, ό.π., 47-8, αρ. 59, πίν. 273, αρ. 4.
9. Imhoof Blumer, ό.π. 49, αρ. 15. Babelon, ό.π., 47-8, αρ. 57, πίν. 273, αρ. 3.
10. Όσα νομίσματα εξετάστηκαν έδειξαν πως οι συγκεκριμένες κοπές της Αλυζίας είναι επικεκομμένες και όπου υπήρξε δυνατόν να προσδιοριστεί το υποκείμενο νόμισμα, αυτό φάνηκε να ανήκει στις κοπές του Φιλίππου με τους τύπους κεφαλή νέου/ιππέας. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, αρ. ευρετ. 1894-1895, Η' 2378, αρ. ευρετ. 1910/11, ΛΑ 23. SNG Cop. 282. Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles, δημοσιευμένο από τον Babelon, ό.π. *Sammlung Griechischen Münzen, München*, Dr. J. Hirsch, 1905 (Auctions catalogue no. 13), 9, αρ. 1568. Löbbecke Sammlung *ZfN* 15 (1887), 40 (3 νομίσματα).
11. Θουκυδίδης 2, 68.
12. Imhoof Blumer, ό.π., 82-97 και Babelon, ό.π., 111-119.
13. Imhoof Blumer, ό.π., 83-91. BMC, *Corinth etc*, 122-3, αρ. 1-15.
14. Imhoof Blumer, ό.π., 168-73. BMC, *Corinth etc*, 139-40, αρ. 1-19.
15. S.W. Grose, *Catalogue of Greek Coins in the Mc Clean Collection of Greek Coins*, Cambridge 1926, τόμ. 2, 28, αρ. 5310-11. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, αρ. ευρετ. 2120, 2121, 2121α, 1891-92 Z 6, 1900-01 KZ 2, Π 122. BMC, *Thessaly to Aetolia*, 172, αρ. 1-7. Συλλογή BCD, 3 χαλκά.
16. L. Forrer, *The Weber Collection*, N. Υόρκη 1975, τόμ. 2, 273, αρ. 3109A. Το νόμισμα βρίσκεται σήμερα στο Βρετανικό Μουσείο με την ένδειξη 1921 Spink 20. Επίσης από το Βρετανικό Μουσείο, Fox Collection 194 και BMC, *Thessaly to Aetolia*, 192, αρ. 1-3.
17. Η μοναδική συγκεντρωτική μελέτη για τις ακαρνανικές κοπές δημοσιεύθηκε στα τέλη του περασμένου αιώνα από τον Imhoof-Blumer στη μονογραφία του, *Die Münzen Akarnaniens*, (βλ. σημ. 7) όπου δεν αναφέρονται καθόλου οι επικοπές.
18. Για το λιμάνι της Λευκάδος και τη γεωμορφολογία της περιοχής βλ.: W. Murray, *The ancient harbour mole at Leucas, Greece in: Archaeology of Coastal Changes*, Oxford 1988, 101-118. A. Philippson, ό.π. 460 κ.ε. M. Fiedler, *Zur Topographie der Polis Leucas*, στο: P. Berktold, J. Schmid, C. Wacker (eds), *Akarnanien. Eine Landschaft im antiken Griechenland*, München 1996, 157-68.
19. Βλ. σημ. 6 και C. Carter, *The staters of Leucas*, στο: *La monetazione corinzia in Occidente*, Ro-

- ma 1993, 35-43.
20. *BMC, Thessaly to Aetolia*, 174, αρ. 1-12 και 5 Lincoln 4/1909 από το Βρετανικό Μουσείο. SNG Cop. 367-68. Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles, αρ. ευρετ. 130, 131, 133, 134. ANS, αρ. ευρετ. 1944.100.19353. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, Συλλογή Μουρούζη, αρ. 719-722 και 8 νομίσματα από το depot. Συλλογή BCD, 4 νομίσματα.
 21. *BMC, Thessaly to Aetolia*, 175, αρ. 15-19. ANS, αρ. ευρετ. 1944.100.19354. Bibliothèque Nationale, Cabinet des Médailles, αρ. ευρετ. 127, δημοσιευμένο από τον Imhoof Blumer, ό.π., 19-20, αρ. 9, και αρ. ευρετ. 128. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, Συλλογή Μουρούζη.
 22. *BMC, Thessaly to Aetolia*, 175, αρ. 21-25 και 1907 5 Lincoln 4, από το Βρετανικό Μουσείο. ANS, αρ. ευρετ. 1940.7.36, 1944.100.19355. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, Συλλογή Μουρούζη, αρ. 731, αρ. 733A και από το depot αρ. ευρετ. 2171.
 23. Νομισματικό Μουσείο Αθηνών, Συλλογή Μουρούζη, δημοσιευμένο από τον Α. Ποστολάκη, *Κατάλογος των αρχαίων νομισμάτων των Ιονίων νήσων*, Αθήνα 1867, 71, αρ. 731.
 24. *BMC, Thessaly to Aetolia*, 175, αρ. 25.
 25. Ξενοφών, *Ελληνικά* 4, 7, 1. Heuzey, ό.π., 223-40.
 26. Για το Κοινό των Ακαρνάνων βλ.: C. Habicht, *Eine Urkunde des Akarnanischen Bundes*, *Hermes* 85 (1957) 86-112. Murray, ό.π. K. Freitag, *Der Akarnanische Bund im 5. Jh. v. Chr.* στο: P. Berktold, J. Schmid, C. Wacker (eds), *Akarnanien. Eine Landschaft im antiken Griechenland*, München 1996, 75-86. H. Beck, *Untersuchungen zur Geschichte und Struktur der griechischen Bundesstaaten im 4. Jahrhundert v. Chr.*, *Historia, Einzelschriften* 114, Stuttgart 1997, 31-43. Th. Corsten, *Vom Stamm zum Bund*, *Studien zur Geschichte Nordwest-Griechenlands*, Band IV, München 1999, 240-310. O. Dany, *Akarnanien im Hellenismus, Geschichte und Völkerrecht in Nordwest-Griechenland*, στη σειρά: *Münchener Beiträge für Papyrusforschungen und antiken Rechtsgeschichte* 89, München 1999, 240-310.
 27. Oberhummer, ό.π., 82 κε. *CAH*, VI (1994), 174, 179 (R. Seager), 770, 775 (J.R. Ellis). Murray, ό.π., 294-314. Dany, ό.π., 22 κε.
 28. Oberhummer, ό.π., 131-34. *CAH*, VI (1994), 783 (J.R. Ellis). Murray, ό.π., 314. Dany, ό.π., 35.
 29. Διόδωρος Σικελιώτης, 18, 38. Oberhummer, ό.π., 135.
 30. Για τον πόλεμο των Διαδόχων στον ελλαδικό χώρο από το θάνατο του Αλεξάνδρου έως το 301 βλέπε: E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, Nancy 1979, 29-34, 48-51, 56-61, 77-79. N. Hammond, *A History of Macedonia*, vol. 3, Oxford 1988, 107-79. F. W. Walbank, *The Hellenistic World*, Glasgow 1992³, 46-59.
 31. R.H. Simpson, *Abbreviation of Hieronymus in Diodorus*, *AJPh* 80 (1959) 370-79. J. Hornblower, *Hieronymus of Cardia*, Oxford 1981.
 32. Διόδωρος Σικελιώτης 19, 67, 3-6. Για πρόσφατη συζήτηση και σχολιασμό του περιήρημου αυτού χωρίου βλ. P. Berktold: *Kassandros contra Antigonos: Akarnanien zwischen 323 und 311 v. Chr.* στο: P. Berktold, J. Schmid, C. Wacker (eds), *Akarnanien. Eine Landschaft im antiken Griechenland*, München 1996, 117-23. Dany, ό.π., 42-56.
 33. Διόδωρος Σικελιώτης 19, 68, 1.
 34. Διόδωρος Σικελιώτης 19, 74, 3.
 35. Διόδωρος Σικελιώτης 19, 87, 2.
 36. Για τον Λυκίσκο ως «στρατηγό και επιμελητή» του Κασσάνδρου βλ.: H. Bengtson, *Die Strategie in der hellenistischen Zeit*, München 1964², I, 139-42.
 37. Για τις χάλκινες κοπές στο όνομα του Φιλίππου βλ.: A.R. Bellinger, *Philippi in Macedonia*, *ANSMN* 11 (1964), 29-52. Γ. Τουράτσογλου, Οι νομισματικοί «θησαυροί» στο βιβλίο: Δ. Λαζαρίδη, Κ. Ρωμοπούλου και Γ. Τουράτσογλου, *Ο τύμβος της Νικήσιανης*, Αθήνα 1992, 47-61, πίν. 28-46.
 38. G. Le Rider, *Le monnayage d'argent et d'or de Philippe II*, Paris 1977. M.J. Price, *The coinage of Philip II*, *NC* 1979, 230-41.
 39. Για τα νομίσματα του Κασσάνδρου: Γ. Π. Οικονόμος, Τα νομίσματα του βασιλέως Κασσάνδρου, *ΑΔ* 1918, 1-21, πίν. 1. Ch. Ehrhardt, *The coins of Cassander* *JNFA* 2.2 (1973), 25-32. Πα-

- ρουσιάζει ενδιαφέρον για το θέμα μας το γεγονός πως τα πρώτα νομίσματα του Κασσάνδρου χωρίς τον βασιλικό τίτλο είναι συχνά επικεκομμένα, όπως και αυτά της Λευκάδος, πάνω σε χάλκινα του Αλεξάνδρου με τους τύπους κεφαλή νέου/ άλογο: *SNG Alpha Bank*, 877, 878, 888 (υπό εκτύπωση).
40. Η παρατήρηση του Corsten, *ό.π.*, 129 σημ. 291, πως "Es wäre aber dann kaum zu erklären, warum Kassanders makedonische Soldaten nur Münzen von Königen eingeführt hätten, die schon seit 9 bzw. 22 Jahren tot waren, dagegen jedoch keine Prägungen der auf Alexander folgenden Könige Philipps III, Alexanders IV, oder Kassanders selbst." είναι νομισματικά αστήριξη. Τα νομίσματα του Κασσάνδρου δεν πρέπει να κόπηκαν πριν το 311 (βλ. σημ. 38), ενώ από τα νομίσματα που ο Corsten αναφέρει ως κοπές του Φιλίππου Γ' και Αλεξάνδρου Δ', άλλα μεν αποδίδονται πλέον στον Αλεξάνδρο Γ' και άλλα είναι εξαιρετικά σπάνιες πρώιμες κοπές του Λυσιμάχου στο όνομα του Φιλίππου. Την περίοδο που μας ενδιαφέρει τα χάλκινα βασιλικά νομίσματα που κυκλοφορούσαν στη Μακεδονία ήταν οι εκδόσεις με τους τύπους του Φιλίππου Β' και του Αλεξάνδρου Γ', πολλά από τα οποία συνέχισαν να κόβονται από τον Κάσσανδρο.
41. A. Furtwängler, Zur Geldpolitik Philipps II. und der Antigoniden, *Αρχαία Μακεδονία* 5, 1, Θεσσαλονίκη 1993, 459-69.
42. Ο Furtwängler, *ό.π.*, 459-60 αναφέρει την οικονομική ενίσχυση του Πτολεμαίου του Α' προς τον Πύρρο (Πλούταρχος, *Πύρρος* 5, 2. P.R. Franke, *Alt-Epirus und das Königtum der Molosser*, Erlangen 1955, 69 κ.ε. του ίδιου *Die antiken Münzen von Epirus*, Wiesbaden 1961, 260 κ.ε.), του Πτολεμαίου Γ' προς την Αχαϊκή Συμπολιτεία στον πόλεμο με τη Σπάρτη (Πλούταρχος, *Αρατος*, 41. S. Grunauer von Hoerschelmann, *Die Münzprägung der Lakedaimonier*, Berlin 1978, 16 κ.ε.) καθώς και τα 1000 τάλαντα σε χάλκινο νόμισμα του Πτολεμαίου Γ' προς τους Ρόδιους μετά τον καταστροφικό σεισμό που έπληξε την πόλη τους, τα οποία οι Ρόδιοι μετέτρεψαν σε δικό τους νόμισμα. (Πολύβιος, 5, 88 κ.ε. M. Holleaux, "Polybe et le tremblement de terre de Rhodes", *Etudes d'épigraphie et d'histoire grecques* I (1968) 455 κ.ε. R.M. Berthold, *Rhodes in Hellenistic Age*, 1984, 92 κ.ε. C. Ashton, "Rhodian Bronze Coinage and the Earthquake of 229/226 BC", *NC* 1986, 14 κ.ε.).
43. Η μόνη συγκεντρωτική μελέτη για τα νομίσματα της Ακαρνανίας είναι αυτή του Imhoof Blumer το 1878, *ό.π.* σημ. 7, όπου δεν προτείνεται χρονολόγηση για τις χάλκινες κοπές. Για τις ακαρνανικές κοπές σε πολύτιμο μέταλλο βλέπε επίσης: W. Schwabacher, Some unknown federal coins of the Akarnanians, *Essays presented to D.M. Robinson*, Baltimore 1952, 218-223, πίν. 62, και πρόσφατα: Dany, *ό.π.*, 276-339 (Die Silbermünzprägung des Akarnanischen Bundes).
44. Furtwängler, *ό.π.*, 460-62.
45. Imhoof Blumer, *ό.π.*, 17-23. Η άποψη του Corsten, *ό.π.* 129-30, πως τα χάλκινα επικεκομμένα νομίσματα της Λευκάδος χρονολογούνται πριν το 355, είναι εμφανώς παράδοξη.
46. Imhoof Blumer, *ό.π.*, 20-21. Ο Oberhammer, *ό.π.*, 154 σημ. 1, αντίθετα υποστηρίζει την δεύτερη άποψη, αλλά χρονολογεί τα επικεκομμένα νομίσματα επί Πύρρου, καθώς τοποθετεί την ένταξη της Λευκάδος στο Κοινό γύρω στο 320. Βλ. και σημ. 49.
47. Διόδωρος Σικελιώτης, 19, 89, 3.
48. IG, IX, 1², 1 (1932), αρ. 3α.
49. Για τη συνθήκη Αιτωλών-Ακαρνανών βλέπε κυρίως: H. Swoboda, Zur Geschichte von Akarnanien, *Klio* 10 (1910) 397-405. T. Walek, Über das aitolisch-akarnanische Bündnis im III Jahrh., *Klio* 14 (1915) 468-76. G. Klaffenbach, Die Zeit des aitolisch-akarnanischen Bündnisvertrages, *Klio* 24 (1931) 223-34. G. Klaffenbach, Die Zeit des aitolisch-akarnanischen Bündnisvertrages. Δεύτερα φροντίδια, *Historia* 4 (1955) 46-51. G.N. Cross, *Epirus*, Groningen 1971², 131-32. Σύνοψη και αξιολόγηση της σημαντικότερης βιβλιογραφίας για το θέμα έχει γίνει από τον E. Will, *Histoire politique du monde hellénistique*, I, Nancy 1979, 227-8, ο οποίος καταλήγει "...les arguments invoqués en faveur d'une datation du traité vers l'époque de la guerre chrémonidéenne acquièrent quelque séduction...".

50. Η κάπως αφοριστική άποψη του Imhoof Blumer, *ό.π.*, 21-22, πως η Λευκάδα εντάχθηκε στο ακαρνανικό κοινό σύντομα μετά το 314 π.Χ., όταν οι Αιτωλοί κατέλαβαν τη Στράτο, είχε εγείρει ήδη τις αντιρρήσεις του Oberhammer, *ό.π.*, 153-56, ο οποίος τοποθέτησε το γεγονός γύρω στο 230 π.Χ. Στην πρόσφατη βιβλιογραφία φαίνεται να υπάρχει καταρχήν συμφωνία των ερευνητών πως η ένταξη της Λευκάδας στο Κοινό των Ακαρνάνων πρέπει είχε πραγματοποιηθεί όταν σκοτώθηκε ο Πύρρος το 272 π.Χ. Για το θέμα αυτό βλ. Murray, *ό.π.*, 323. P. Perlman, *The Theorodokia in the Peloponnese* (unpublished dissertation, University of Berkeley, California) 1984, 179-82 και ιδίως 179 σημ. 215. P. Funke, H.J. Gehrke, L. Kolonas, Ein neues Proxeniedekret des Akarnanischen Bundes, *Klio* 75 (1993) 134 σημ. 11. Το επιχείρημα του Corsten, *ό.π.*, 127-32, πως η Λευκάδα υπήρξε μέλος του Ακαρνανικού κοινού ήδη στα μέσα του 4ου αι. καθώς αναφέρεται μαζί με τις ακαρνανικές πόλεις στον κατάλογο των θεοροδόκων της Επιδαύρου (IG, IV, 1² 94) είχε αντικρουσθεί ήδη από το 1910 από τον Swoboda, *ό.π.*, 401, σημ. 3.
51. Βλ. σημ. 46.
52. O P.R. Franke, *Die antiken Münzen von Epitus*, Wiesbaden 1961, 40-45, 303-4 (Ελέα), 55-6, 69-74 (Κασσώπη), υποστήριξε πως το μακεδονικό χρήμα εισέφθουσε στην Ήπειρο κατά την διάρκεια της εκστρατείας του Φιλίππου Β' στη Θεσπρωτία και την Κασσώπη το 342 και στη συνέχεια ξαναχρησιμοποιήθηκε για τις τοπικές κοπές. O Furtwängler, *ό.π.*, 460-62, προκειμένου να στηρίξει τη θεωρία του περί επιδόησης συμμάχων από τους Μακεδόνες βασιλείς, τοποθέτησε τις κοπές ωρρίτερα, στην περίοδο μεταξύ του 350 και του 342 και τις ερμήνευσε ως επιχορήγηση του Φιλίππου προς τον Αρρούβα, ένα οικονομικό αντίμετρο στην αύξηση της πολιτικής επιρροής της Αμβρακίας στην περιοχή.